

УДК 821

DOI 10.33514/ ВК-1694-7711-2021-1 (2)-34-37

Курбаналиева Ж. Р.

Ош мамлекеттик университети, мамлекеттик тил кафедрасы, окутуучу

Курбаналиева Ж. Р.

Преподаватель, Ошский государственный университет, кафедра государственного языка

Kurbanalieva Zh. R.

Teacher, Osh State University, of the State Language Department

**Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДА ФОЛЬКЛОРДУН ОРУН АЛЫШЫ
МЕСТО ФОЛЬКЛОРА В ТВОРЧЕСТВЕ АЙТМАТОВА
THE PLACE OF FOLKLORE IN CH. AITMATOV'S WORK**

Аннотация: Макалада Ч. Айтматовдун чыгармаларында элдик уламыш, легендаларга көп кайрылып, колдонулушу тууралуу кеп козголот. Аларды жазуучу ой дүйнөсүндө кайрадан иштеп, аларга кошумчаларды жасап, мазмундук жактан байытып отургандыгына токтолуп, изилдөөлөрдү санап өтөт.

Аннотация: В Статье в своих произведениях Ч. Айтматов часто обращается к народным легендам и легендам. Их автор перерабатывает в мире мысли, дополняет их, обогащает их содержательно, перечисляет исследования.

Annotation: In The article in his works, Ch. Aitmatov often refers to folk legends and legends. Their author processes thoughts in the world, complements them, enriches them meaningfully, lists research.

Негизги сөздөр: уламыш, легенда, изилдөө, подтексттер, улуттук негиз, этномаданият, роман, манкурт ж.б.

Ключевые слова: легенда, легенда, исследование, подтексты, национальная основа, этнокультура, роман, манкурт и т. д.Б.

Keywords: legend, legend, research, subtexts, national basis, ethnoculture, novel, mankurt, etc.

Дүйнөгө аттын кашкасындай таанылган Чыңгыз Айтматов жөнүндө Кыргызстанда жана анын сыртында бир топ эмгектер жазылып, китептер басылып чыккан. Бул эмгектердин көбү Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы ар түрдүү темалар, подтексттер, символдор жана автордун айтайын деген ойлору тууралуу жазылган.

Кайсы бир элдин маданиятына тиешелүү негизги улуттук элементтерди жашатуу башка доорлордо да болушуна шарт түзөт. Ч.Айтматов өз чыгармачылыгында элдик уламыш, легендаларга көп кайрылып, аларды чыгармаларында дайыма колдонгон жазуучу болгон. Ушундан улам Ч.Айтматовдун фольклорго болгон мамилеси боюнча окумуштуулардын аныктамаларын изилдөөгө алууга аракет жасадык.

Ч.Айтматовдун дээрлик бардык чыгармаларынын сюжеттик түзүлүшүндө кыргыз фольклоруна тиешелүү бир топ элементтер кездешет. “Манас” эпосу, дастан, уламыш, жомок, элдик жомоктор, ишенимдер, салт-жөрөлгөлөр, туруктуу сөз айкаштары, макал-лакаптар, метафора, салыштыруулар ж.б. Ч.Айтматовдун чыгармаларында орун алган. Ошондуктан Ч.Айтматовдун чыгармаларын бул багытта бай чыгармалар деп

жаңылышпайбыз. Жазуучу бир дагы фольклордук элементти өзүндөй кылып берген эмес. Аларды жазуучу ой дүйнөсүндө кайрадан иштеп, аларга кошумчаларды жасап, мазмундук жактан байытып отурган.

Ч.Айтматовдун фольклорго болгон мамилесин Кыргызстандагы сынчылардын ичинен биринчилерден болуп К.Бобулов изилдеген. Бул окумуштуунун айтымында, Ч.Айтматовдун фольклорго болгон мамилесинде чоң энеси менен Каракыз апасынын ролу чоң. Болочоктогу жазуучу чоң энеси менен Каракыз апасы жашаган кезде элдин турмушун, маданий баалуулугун, каада-салтын өз көзү менен көрүп, жан дүйнөсүндө жашатат. Алардан уккан жомоктор, уламыштар ж.б. анын фольклорго кызыгуусун күчөтүп, ой-чабытын кеңейткен. К.Бобулов Ч.Айтматовдун фольклорго болгон көз карашын эки мезгилге бөлүп карайт. “Кош бол, Гүлсарат” романына чейин чыгармаларында колдонгон фольклор табыгый жол менен ишке ашкан. Бирок бул форма стихиялдуу форма болгон. Аталган романында жазуучу оркестрдеги чоордун милдетин фольклор жана миф аркылуу берген. Ошентип, жазуучу жазуучулук дүйнөсүндө жаңы доорго кадам таштайт. К.Бобулов Ч.Айтматов фольклорду эки түрдө колдонгонун: “Биринчиси поэтикалык ыкма; экинчиси фольклордун терең ойлонулган концептуалдуулугу, ушунун аркасында гана ал каармандардын ички жан дүйнөсүнө жана чындыкка кошо алган” [2, 112-б.]. айткан.

Ч.Айтматовдун фольклорго болгон кызыгуусун абдан кенен Л.Үкүбаева изилдеген. Л.Үкүбаева К.Бобуловдун жогоруда айтылган көз карашын андан ары уланткан. 2004-жылы чыккан “Чыңгыз Айтматов: эстетика жана улуттук негиз” аттуу китебинде жазуучунун фольклор менен болгон байланышын жана анын фольклордук элементтерди колдонуу методдорун деталдуу түрдө изилдеген. Л.Үкүбаеванын көз карашы боюнча, Ч.Айтматов фольклордук элементтердин өтүп кеткен тарыхты үйрөтүү үчүн эмес, келечекти куруу үчүн колдонгон. Жазуучу бул метод аркылуу фольклордун адабиятта колдонулушуна философиялык боёк берген. Жазуучулук таланты, дүйнө таанымы жана көрөгөчтүгү менен фольклордук элементтерди чеберчилик менен сүрөттөгөн жана аларга чыгармаларында жан киргизген. Окурман чыгарманын текстинде булардын качан башталып, качан бүткөнүн байкабай да калышат. Бул көрүнүш – анын жазуучулук чеберчилигин бийик көрсөткүчү.

Л.Үкүбаева аталган китебинде бул маселе боюнча өзүнөн мурунку илимпоздордун кээ бир эмгектеринин досьелерин берген. Мындай жол аркылуу окумуштуу бул маселеге байланыштуу өзүнүн жана өзүнөн мурунку окумуштуулардын баалуу пикирлерин жана айырмачылыктарын ортого койгон. Л.Үкүбаева бул эмгектерди эки мезгилге бөлүп карайт. Биринчиси, 60-70-жылдар жана 80-жылдары жазылган эмгектер деп бөлүштүрүүнү туура көргөн. Бул изилдөөнүн жыйынтыгында башка окумуштуулардын көз карашын ачык белгилеген [4, 140-б.]. Л.Үкүбаева Ч.Айтматовдун фольклорго кайрылуусун ашыкча эмес экенин жана аларды чыгарманын сюжеттине ылайык колдонгонун айтып, бул метод чыгарманын мазмунун тереңдетүүдө ошол учурдун психологиялык өзгөчөлүгүнө да кошумчаларды киргизгенин айткан. Фольклордук элементтерди трансформациялоодо Ч.Айтматов абдан уста экенин көрсөтүп, ошол эле учурда жазуучу чыгармачылык процессте өзүнүн уламыш, жомокторун да жарата баштагандыгын белгилейт. Ал “миф жаратуучу жазуучу” катары Кыргыз адабиятында жаңы көз карашты пайда кылган. А.Акматалиев да Ч.Айтматов мифтерди абдан жууруп, алардын синтезин чыгармаларында чагылдырган деген. Анын ою боюнча, Ч.Айтматовдун уламыштар, жомокторду жана мифтерди колдонуусунун максаты азыркы адамдардын жан дүйнөсүн ойгото турган адеп-ахлак жана философияны

ичине камтышы шарт. Булар убакыт өтүп, мезгилдер алмашса да адамды өзүнө туртып турат. Жазуучу чыгармаларында текстаралык методду колдонуп, фольклордук элементтерди киргизиши техникалык каражаттарды киргизүү дегендик. Бул багытта А.Акматалиев Ч.Айтматов дүйнөлүк масштабда изилденишинин негизги себеби фольклор экенин билдирген. Ч.Айтматовдун фольклорду колдонуудагы ийгилиги анын Батыш өлкөлөрүндө Айтматовдук изилдөөлөргө жол ачкан.

Жазуучунун чыгармаларына эң көп жомоктор жана “Манас” эпосунун таасири Ч.Айтматовдун фольклорго токтолуусу аны дүйнөлүк жазуучу болушун шарттаганына баамдоого болот. Жазуучунун фольклорго байланышынын себеби катары сынчылар “Манас” эпосу жазуучуга чоң таасир эткенин бир ооздон айтышат. Дүйнөдө теңдеши жок “Манас” эпосунун чындап эле Ч.Айтматовдун жазуучулук жашоосунда таасири чоң. “Манаска” жана манасчыларга (Орозбаков менен Каралаевге) чоң маани берген Ч.Айтматов “Манасты” дайыма чыгармаларында колдонгон. Адабий дүйнөнүн океаны саналган “Манастан” үзүндүлөрдү чыгармаларында жаңы формада иштеп чагылдырган. Булардан эң таанымалы “маңкурт” уламышынын баяндалышы.

“Кылым карытар бир күн” романынан кийин социологиялык “маңкурт” термини пайда болгон. К.Асаналиев айткандай, Ч.Айтматовду “новатор” жазуучу катары таанууда бул терминдин мааниси чоң. “Манас” эпосуна берген мааниси үчүн да жазуучуга “миф жараткан жазуучу” [1, 88-б.]. лакабын берген. Бул көрүнүш сынчылардын да көңүлүн өзүнө бурдурган. Сынчылардын баары “Манас” эпосунун Ч.Айтматовдун чыгармаларына тийгизген таасирин жана аны чыгармаларында байма-бай колдонгонун айтышат. Маселен, улуттук баалуулуктардын өзөгүн түзгөн дастан, уламыш, жана мифтер элдин иденттүүлүгүн түзөт. Маданий казынасын кийинки муундарга таанытууда маанилүү экенин Ч.Айтматов “Манас” эпосунун үзүндүлөрүн жаңыдан иштеп чыгып, маданий мурастын сакталышына зор салым кошууда. Маданий баалуулуктарды учурунда тоталитардык система жокко чыгарган. Аталган система эпостун таанылышына тыюу салып, манасчыларды жок кылып же кыйнап акылдан тайдыруу коркунучун туудурат. Ал эми Ч.Айтматовдун чыгармалары бул коркунучту алдын алат.

Ч.Айтматовдун “Манаска” жана манасчылыкка байланыштуу көз карашын кенен баяндаган жана аталган маселе боюнча айрым аныктамаларды жасаган Л.Үкүбаеванын ою боюнча, “Чыңгыз Айтматов “Манас” сыяктуу эпостун жаралышын элдик улуттук көркөм ойлоонун туундусу катары карайт” [4, 141-б.]. Ч.Айтматов манасчы болуу үчүн ашкере интеллект, опсуз фантазия, артисттик талант, куйма кулак шарттарын баяндаган Л.Үкүбаева чындыгында да манасчылар интеллектуалдык билимге ээ болушунун маанисине жана керектигине басым жасаган.

Фольклор жана “Манас” эпосу маселеси боюнча Л.Үкүбаева басым жасаган үчүнчү нерсе ал – этномаданият маселеси. Окумуштуу Ч.Айтматовдун чыгармаларында колдонгон фольклордук элементтер менен кошо этномаданияттын жанданышына жана ошол эле учурда жаштарга берилишинде чоң салым кошконун айтат.

Л.Үкүбаева Ч.Айтматовдун бул маселени аң-сезимдүү түрдө жасаганын айткан. Л.Үкүбаеванын айтымында, жазуучу муну белгилүү бир максатта жасаган. Алсак, жаңы муун өткөн тарыхы менен бүгүнкүнү салыштырып, алардын улуттук баалуулуктар менен таанышуусуна шарт түзүп, алардын чыгармалардагы окуялардан өздөрүнө сабак алышына себепкер болуу максаты көздөлгөн.

“Манас” эпосун менен Ч.Айтматовдун ортосундагы фольклордук мамилеге келе турган болсок, А.Акматалиев да Ч.Айтматов “Манас” эпосунун айрым бөлүмдөрүн кайрадан иштеп чыгып, андагы айрым эпизоддордун жазуучунун жаңы чыгармаларына негиз боло алганын айтат. Мисалы, “Манас” эпосундагы Алманбетти “Кассандра тамгасында” негизги ачкыч кылып алган. А.Акматалиевдин пикиринде, Ч.Айтматов эпостун бир үзүндүсүнөн адамзат келечекте бетме-бет келе турган маселелерди камтыган чыгармаларды жазган.

Чындыгында эле Ч.Айтматов фольклорду чыгармаларында ийгиликтүү колдонгон. Биздин оюбузча, жазуучунун эң чоң ийгилиги эпостордон үзүндүлөрдү алып, жаңы мифтерди, уламыштарды, окуяларды жарата алгандыгында. Бул талант дүйнөлүк адабиятта чанда гана жазуучуларда кездешкен талант. Бул үчүн жазуучу барынан мурда интеллектуалдык билимге жана өтө чоң жаратуучулук касиетине ээ болгону, көрөгөчтүгү себеп болгон. Биздин пикирибизче, Ч.Айтматовду Айтматов кылган нерсе анын өтө чеберчиликке ээ болушу эмес, жазуучунун социализмдин туура эмес тараптарын сындоосу, каармандарын психологиялык жактан ачып бериши. Ал эми аны дүйнөгө тааныткан нерсе мифтерди, уламыштарды жаратуусу өз чыгармаларында концепция катары колдонуу менен жалпы адамзаттык проблемаларга алардын көңүлүн толугу менен бурууга жетишкендигинде.

Жыйынтыктап айтсак, чыгармасы менен адам сыяктуу жашоонун сырларын ачкан Ч.Айтматов боюнча жазылган эмгектер анын чыгармалары сыяктуу төгөрөктүн төрт бурчунда жазылууда. Биз бул илимий ишибиз менен ааламдын бир гана бурчун изилдөөгө жетиштик. Бул эмгек Айтматов океанындагы бир тамчы гана. Ч.Айтматов ааламына байланыштуу изилдениши керек болгон дагы бир канча маселелер бар. Бул маселелерге илимий иштин жүрүшүндө бир канча жолу токтолуп өттүк. Ч.Айтматовдун ааламындагы ойлор сыяктуу анын чыгармалары боюнча жазылган илимий иштер адамзат жана анын келечегине жарык болуп бере алат деген терең ишенимибиз бар.

Колдонулган адабияттар:

1. Асаналиев К. Чыңгыз Айтматов: Кечээ жана бүгүн. Б.-1995, 245б.
2. Бобулов К. Фольклор жана адабият, Фрунзе, 1980, 136-б.
3. Токомбаев А. Революциядан төрөлгөн адабият // Ала-тоо, 1967, № 11, 8-6.
4. Үкүбаева Л. Чыңгыз Айтматов жана фольклор // Бишкек гуманитардык университети. -Б.: 2000.142-б.

References:

1. Asanaliyev K. Chingiz Aitmatov: Yesterday and today. B.-1995, 245s.
2. Bobulov K. Folklore and Literature, Frunze, 1980, 136 p.
3. Tokombaev A. Literature born of the revolution // Ala-Too, 1967, no. 11, 8-6.
4. Ukubaeva L. Chingiz Aitmatov and folklore // Bishkek Humanitarian University. -B.: 2000.142-p.